
Közép-Európa bukása, 1918–1939

Nagy és komplex történelmi témáról nem egyszerű könyvet írni. Két véglet létezik. Az egyik a nagyon részletes, kidolgozott, széles és alapos forrásbázisra támaszkodó mamutmunka, amelyet a nagyon elkötelezett és téma iránt mélyebben érdeklődő szűk szakközönség forgat. A másik pólust képviselik azok a rövidebb lélegzetű, szintézisre törekvő munkák, amelyek nem vesznek el a részletekben, forrásokban, lábjegyzetekben, ezáltal a szélesebb olvasóközönség megszólítására is alkalmasak. Ezek nem minőségbeli különbségek, mindkettőnek megvan a jogosultsága, egyszerűen csak más célközönségnek készültek. Miközben lehet, akár el is várható, hogy mindkettő nyelvezete kiegyensúlyozott, sőt olvasmányos legyen. Napjaink könyvpiacát a saját, belső nemzeti kereslet mellett a nemzetközi könyvdivat is egyre jobban befolyásolja. Egyre jobban érinti ez a történettudományos témájú publikációkat is. Míg Franciaországban vagy az Egyesült Királyságban hagyománya és a történész szakma által is elismert jogosultsága van a „public history”-hoz közelebb álló, széles olvasóközönséget elérő „népszerűsítő” történelmi munkáknak, addig a közép- és kelet-európai történészek egyelőre inkább elhatárolódnak ettől a műfajtól, de legalábbis távolságtartással kezelik, a vélt és valós szakmai színvonal minőségének megőrzésére hivatkozva.

A „Közép-Európa bukása, 1918–1939” címet viselő kismonográfia az utóbbi, népszerűsítő szakirodalom jeles példánya. Éppen a szintézisre törekvő, könnyedebb stílusa miatt a szaktörténészek egy része elhatárolódik tőle, miközben a *Walter Rauscher* tollából született könyvek nagy példányszámban fognak el az osztrák könyvesboltok polcairól, és szinte „bestseller” számba mennek. Az osztrák történész az utóbbi két évtizedben számos olyan monografikus könyvet adott ki, amely a XIX–XX. századi osztrák és európai történelem fordulópontjait és meghatározó szereplőit mutatta be.¹

¹ Walter Rauscher: *Die fragile Großmacht. Die Donaumonarchie und die europäische Staatenwelt 1866–1914*. Frankfurt am Main 2014., *Hitler und Mussolini. Macht, Krieg und Terror*. Regensburg 2001., *Hindenburg. Feldmarschall und Reichspräsident*. Wien 1997. Karl Renner: *Ein österreichischer Mythos*. Wien 1995. 2017 őszén lát napvilágot ->

Walter Rauscher a bécsi Kelet- és Délkelet-európai Intézetnek volt munkatársa, majd annak 2008-as átszervezését követően az Osztrák Tudományos Akadémia Újkori és Legújabbkori Intézetben dolgozott. Tevékenységét tekintve meghatározó szerepet töltött be a több mint 20 évig tartó ADÖ-projekten,² amely az Első Osztrák Köztársaság külpolitikai dokumentumainak kiadását tűzte ki célul. Az 1918–1938 közötti osztrák külpolitika dokumentumainak 16. és egyben záró kötete 2016-ban látott napvilágot.³ A két világháború közötti osztrák forráskiadásban szerzett elévülhetetlen tapasztalatai és ismeretanyaga is lehetővé tették Rauscher számára, hogy keze alatt az utóbbi években több szintézisre törekvő, olvasmányos kismonográfia szülessen.

A most bemutatandó közel 200 oldalas munka hét nagy, többnyire 20-30 oldalas fejezetre tagolva törekedett választ keresni arra a rendkívül nehéz kérdésre, hogy mi vezetett a két világháború között Közép-Európa tragédiájához. A könyvben történő tájékozódást nagyban elősegítette volna, ha az egyes kisebb alfejezetek, amelyek egy-egy kisebb kérdéskört tárgyalnak, is helyet kaptak volna a tartalomjegyzékben. A munka egyértelműen kronologikus felépítésű, politikatörténeti narratíva, anélkül, hogy akár a cultural studies vagy esetleg az entangled history megközelítéseit, módszereit segítségül hívta volna. Azt is mondhatnánk, hogy egy átgondolt felépítésű, alapos „egyetemi jegyzet“ vehetünk kezünkbe, amely közelebb viszi az olvasót az közép-európai „nagypolitikához“ és annak válságaihoz a két világháború között. Szinte minden fontosabb fogalom és név szerepel benne, amelyeket egy magyar egyetemen történelem szakot végző hallgatónak úgy többé-kevésbé illik, illene tudnia.

A kötet végén névjegyzék segíti a tájékozódást. A felhasznált szakirodalmat sajnos – helyhiányra hivatkozva – Rauscher nem szedte egy csokorba. Így az elsődleges és másodlagos forrásokról a korrekten alkalmazott végjegyzetekből kapunk tájékoztatást. A primer források köre az általa is szerkesztett ADÖ-dokumentumokra és néhány korabeli napi sajtócikkre korlátozódott. A többnyire csupán német nyelvű szekunder források nagyobb része az 1960-1990-es évekből, a két világháború közötti osztrák historiográfia fénykorából valók. Az ezredforduló után megjelent munkákra

a „Die verzweifte Republik“ című kismonográfiája, amely Ausztria történetét 1918–1922 között mutatja be.

2 ADÖ = *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938*. (Az Osztrák Köztársaság külpolitikai dokumentumai 1918–1938)

3 Walter Rauscher / Arnold Suppan: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)* Band 12. Österreich zwischen Isolation und Anschluss. 28. September 1937 bis 15. März 1938. Wien, 2016.

jóval kevésbé hivatkozott a szerző, nem is beszélve az angol vagy az egyéb közép-európai nyelven megjelent szakirodalomról, illetve annak hiányáról.

A könyv Közép-Európa „bukásának“ elbeszélését ígéri, s teszi ezt anélkül, hogy belemerne egy „Közép-Európa-vitába“. Se annak történelmi, se elméleti hátterét nem világítja meg, pedig ennek a kérdéskörnek csak az ezredforduló óta is könyvtárnyi szakirodalma született elsősorban német és angolszász nyelvterületen.⁴ Egyszerűen adotttnak veszi a szerző, hogy Közép-Európa a volt Habsburg Birodalom és a Német Császárság területe. Ebből a térbeli lehatárolásból kiindulva rajzolja meg a térség történetének kronológiai ívét 1918 és 1939 között.

Az első fejezet – 1918: a régi világ vége – címmel, szűk 20 oldalban összefoglalja, a Habsburg utódállamok (Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a délszláv állam, Ausztria) és Németország eseménytörténetét a fegyverletétel és a békeszerződések között eltelt időben. Ezen dióhéjba elférő eseménytörténeti felsorolás helyett a szerző felhívhatta volna a kedves olvasó figyelmét az államiság kialakítását kísérő számos hasonló és meglepően kevés eltérő folyamatra. Ahogy a többi fejezet esetében is felmerül a recenzensben a kérdés, miért nem vállalkozott Walter Rauscher arra, hogy legalább érintőlegesen felvázolja a közép-európai országok összefonódását, és egymásra gyakorolt kölcsönhatását?

A második fejezet – Párizsi újrendezés – cím alatt bemutatja a győztes és vesztes országok hozzáállását a békeszerződések kérdéséhez. Szép ívvel vezeti fel a szerző azt a mindenképpen helytálló megállapítást, hogy nem csak a vesztesek számára jelentett problémát az egyes békeszerződések pontjainak elfogadása, hanem a győztes államok számára is sok kompromisszummal járt az odáig vezető út. Németországon kívül minden országnak jutott 1,5–2 oldalnyi eseménytörténet, és végén a Népszövetség is kapott kétoldalnyi helyet.

A harmadik fejezet a „Stabilitás keresése“ címet kapta, amelynek középpontjában a háború mentális, társadalmi és gazdasági örökségével való szembenézés áll. A fejezet elején került sajnos csak igen érintőlegesen szóba az Európa középső és keleti felét tartósan meghatározó erőszakhullám jelensége, a jelenlegi euro-atlanti XX. századi historiográfia egyik mainstream témája,⁵ amelynek áttekintéséhez a szerzők többnyire a global histo-

4 A téma egyik legújabb nemzetközi tanulmányokat tartalmazó kiváló összefoglalója: Anton Pelinka, Karin Bischof, Walter Fend, Karin Stögner, Thomas Köhler, (szerk.): *Geschichtsbuch Mitteleuropa. Vom Fin de Siècle bis zur Gegenwart*. Wien, New Academic Press, 2016.

5 Az első áttörés ebben a témában Timothy D. Snyder, a Yale Egyetem professzorának 2010-es nagy visszhangot kiváltott monográfiája volt: *Bloodlands. Europa between Hitler und Stalin*, Bodley Head, New York, 2010. Ezek után jelent meg már nem csak a két világháború közötti idősakra ->

ry-t hívják segítségül. Ebben e fejezetben országonként mutatja be Rauscher az „új“ Közép-Európa geopolitikai szerkezetét és annak árnyoldalait.

A „status quo a revízió ellen“ című negyedik fejezet az 1920-as esztendő eseményeit foglalja össze, elsősorban a politikatörténeti folyamatokra és a konszolidációs törekvésekre koncentrálva. Kiemelte az 1925-ös locarnói szerződést, annak a régióon belüli csehszlovák vezető szerepre gyakorolt negatív hatását, a lengyel válság elmélyülését és az aktívvá váló fasiszta olasz külpolitika következtében erősödő olasz-jugoszláv feszültségeket is. Nem hagyta továbbá a szerző figyelmen kívül a tartós gazdasági nehézségeket sem, amelyekre többféle „Közép-Európa-terv“ is született, anélkül, hogy túlságosan a részletekbe ment volna.

Az ötödik fejezet a „világgazdasági válság és következményei“ címmel a megoldási javaslatokat és a különböző válságkezeléseket vette górcső alá. Az országok közötti együttműködések fokozása ugyan napirendre került ekkor, noha végül egyik sem valósult meg. Rauscher bemutatta a Briand-tervet és az osztrák-német vámuniós szerződést is. Röviden felvázolta, hogy miként álltak az egyes közép-európai államok ezekhez a transznacionális együttműködéshez, ebben az összefüggésben a magyar, a román és a jugoszláv elutasító álláspontokat elemezte elsősorban. A fejezet végén pedig összefoglalta néhány oldalban a német nemzetiszocializmus megerősödését a gazdasági válság árnyékában.

A „Harmadik birodalom árnyékában“ címet kapta a hatodik fejezet, amelynek az elején vázlatot olvashatunk a náci diktatúra kiépítésének állomásairól. Csehszlovákia kivételével minden térségbeli államban az autoriter tendenciák erősödtek meg. A fejezet középpontjában azonban a hitleri Németország Ausztriáért vívott küzdelme áll.

Az utolsó, hetedik fejezet – A katasztrófába vezető út – címmel a német közép-európai hegemonia megteremtésének kezdő lépéseit vázolja fel közvetlen a második világháború előtt. Ausztria és Csehszlovákia Németország általi bekebelezését és ezen országok térképről való eltűnésének állomásait mutatja be, ami ellen az egykori első világháborús győztesek nem tettek

koncentráló összefoglaló kötet az amerikai–izraeli történész, Bartov Omer kiadásában (szerk.): *Shatterzone of Empires. Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian and Ottoman Borderlands*. Bloomington. 2013. A közvetlenül az első világháborút követő kelet- és közép-európai erőszakhullám vizsgálata néhány évvel ezelőtt került a nyugat-európai, főként angolszász történészek látókörébe. Robert Gerwarth, a Dublini Egyetem professzora önálló doktori iskolát is indított a kérdés vizsgálatának. <https://www.ucd.ie/warstudies/members/robertgerwarthdirector/> (letöltve 2017. november 20.) Egyik legutóbbi munkája a témában: *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London, 2016.

semmit, ahogy azt a hírhedté vált angol–francia appeasement-politika 1938. szeptemberi müncheni megnyilvánulása is mutatta.

A kismonográfia témaköre nagy, míg rövid a végső konklúzió. A szerző 2,5 oldalon tézisszerűen sorolta fel a két világháború közötti Közép-Európa bukásának általa vélt fontos okait. A német-kérdés megoldatlansága és a Népszövetség válságmegoldó képességének a hiánya mellett Rauscher kiemelte a térség gazdasági nehézségeit, amelyek szerinte a kisállami keretből adódtak. Az osztrák történész meglátása szerint ártalmas volt az a tény, hogy a nemzetközi közvélemény jóval kisebb figyelmet szentelt a közép-kelet-európai válságnak, mint Németországnak. Tegyük hozzá, hogy ezt a „hibát“ már a Párizs környéki békeszerződések megalkotásakor is elkövették a nemzetközi kapcsolatok meghatározó döntéshozói. Azonban a szerző helyesen mutat rá arra is, hogy nemcsak a nyugati győzteseket, hanem a közép-európai kisállamok vezetőit is számos mulasztás terheli a túlzásba vitt autark gazdaságpolitika, vagy a nacionalista–revizionista politika területén is. Ebben az összefüggésben magyar történészként örömmel olvasta a recenzens Hantos Elemér 1933-as gondolatait újra, amelyet német nyelven 2016-ban ismét kiadtak.⁶ Ezek alapján a közép-európai térségben a nemzetállami gondolatok túlhangsúlyozása gyakran a nemzetgazdaságok működőképességének kárára vált. Ezen megállapítás időszerűsége a térség XXI. századi politikai döntéshozóit is elgondolkodtathatja. Rauscher azzal a gondolattal zárta rezüméjét, hogy a térség politikai elitjei a korabeli transznacionális Európa-elképzeléseket és koncepciókat a nemzeti identitás gyengüléseként értelmezték, ezért nem válhatott képessé a kooperáció és egy esetleges együttes válságkezelés az államok közötti rivalizálás áthidalására.

A recenzens is örökölt egy kicsit azon, hogy kinek is ajánlaná ezt a munkát. A korszak szakavatott ismerői ugyan csak néhány új gondolattal és nézőponttal válhatnak gazdagabbá a könyv elolvasása által. Azonban ez a monográfia az „elefántcsonttorony” elzártságában tevékenykedő szakembereken túl az átlagembert is képes megszólítani. Már letűntnek hitt világok jelenségeire, összefüggéseire hívja fel a gondolkodni kívánó embereket, hiszen a közelmúltban elkövetett „hibák” gyakran máig hatnak, és sajnos reflektálatlanul befolyásolják napjaink politikai és közéleti döntéshozóit is.

Walter Rauscher: *Das Scheitern Mitteleuropas 1918–1939* (Közép-Európa bukása, 1918–1939). Wien, Kremayr – Scheriau Verlag, 2016. ISBN 978-3-218-01043-6. 206. o.

Murber Ibolya

⁶ Elemér Hantos: *Der Weg zum neuen Mitteleuropa*. Die wirtschaftliche Neugestaltung. Paderborn, Historisches Wirtschaftsarchiv, 2016.